

I. Bevezetés

Felettebb árulkodó és rendkívül kifejező az a nyelvi-etimológiai összefüggés, miszerint a szépen csengő „Európa” szavunk nagy valószínűség szerint sémi-akkád eredetű lehetett (ereb – naplemente, ugyanis a Közel-Kelet felől nézve a nap a nyugatra eső földek mögött nyugodott le), s hasonló tanulsággal szolgál a görög mitológiai hagyomány beszámolója, amely szerint Európé gyönyörűséges föníciai királylány volt, akire még Zeusz, a főisten is szemet vetett.

Ha igaz az az állítás, hogy a név fejezi ki leginkább hordozójának identitását, de legalábbis sokat elárul abból, akkor leszögezhetjük: Európa még nevét is „kívülről” kapta, vagyis önnön identitásának megjelölésére szolgáló büszke elnevezését a kultúrák, civilizációk, nyelvek és szokások találkozásának köszönheti. S ugyancsak mennyire jellemző, hogy Európé föníciai királylány sémi nyelvű, a Földközi tenger keleti partvidékét, nagyjából a mai Libanon területét belakó népét a megismerésnek, a felfedezésnek, a kereskedelemnek, a közlekedésnek, a termelésnek és a művészetnek ugyanaz a nyugtalansága hajtotta, amely nyugtalanság valódi motorját jelentette és jelenti Európa mindenkori fejlődésének, múltjának és jelenének. Hiszen a föníciaiak közel-keleti népe volt az, amely az ókori Mediterráneum világ hajósaiként és kereskedőiként eljutottak az Ibériai félszigettől a Dardanelláig, az akkor ismert világ legszélső határaiig, s Hérodotosz állítása szerint még Afrikát is megkerülték, továbbá eljutottak az indonéziai szigetvilágig is. Ők voltak azok, akik a Libanon-hegység cédrusával és – a régészet tanúsága szerint – finoman megmunkált fémárúkkal kereskedtek, akik bíborkagylóból nyert festékekkel színezték szöveteiket, akik elefántcsontból nemes dísz tárgyakat faragtak, s akiknek a szakértelműkről, ízlésükről és művészi érzékükről méltán elhíresült építőmestereik még az ókori Izraelbe is eljutottak, hogy felépítsék Salamon templomát, a zsidóság kultuszcentrumát, ahonnan a vallási élet és hagyomány, a pogány világgal szembeni etikai-erkölcsi értékrendet hordozó zsidó-keresztény tradíció fog majd szétáradni és meghatározó befolyást gyakorolni a későbbi Európa évszázadaira-évezredeire. S csak a „nyelvjátékok” (Wittgenstein) kedvéért említsük meg, hogy korántsem véletlen, miszerint a föníciaiaknak az egyiptomiakkal folytatott papiruszkereskedelméről híressé vált Búblosz nevű városának neve vált szinonimájává a papirusztekercsnek, továbbá etimológiai forrásává az európai tudás, műveltség és etika hagyományát kifejező „biblia” és „bibliotéka” szavaknak.

Európa lényege a sokféleség: a különböző értékek, gondolatok, eszmeiségek, ideológiák és vallási hagyományok pluralitása. Aligha véletlen, hogy az európai vagy nyugati szellem

három meghatározó alappillére három különböző forrásból eredt: egyrészt a görög tudományos és filozófiai racionalitásból, azaz a tudásba vetett hitből: abból, hogy a világ dolgai, a kozmikus mindenség éppen úgy, mint a „rejtőzködő” pszichével rendelkező ember megismerhető, leírható, s elemezhető. Oidipusz király pontosan fejezi ki ezt a szellemiséget, amikor a delphoi jósdá híres útmutatását követve („Ismerd meg önmagad!”) minden nehézségen és retteneten túlmutató legfőbb céljának azt tekinti, hogy megtudja: ki is ő valójában?

Amíg a görögök a világ tudományos megismerhetőségének, a racionális tudásnak és érvelésnek a szellemiségét adták Európának, addig Róma azt a jogrendszert, amely egy-egy állam berendezkedését, felépítését és szervezeteinek működését határozta meg, továbbá az egyes ember mindennapi létmódját, a magántulajdonhoz való jogot, a szerződések és megállapodások, a vásárlások és elidegenítések mindennapi gyakorlatát, azaz a létfeltételek biztonságossá és kiszámíthatóvá tételének szükséges és elengedhetetlen követelményrendszerét.

Ugyanakkor Európa az erkölcsi-etikai értékrendszerét a Közel-Keletről származó, s később Rómán keresztül szétáradó zsidó-keresztény hagyományból nyerte el, amely etikai normatívájával, az emberre és az emberi együttélésre vonatkozó alapvető törvényeivel és parancsolataival, így a Tízparancsolat útmutatásával valójában egy egész civilizációt konstituált, teremtett meg. Egy „dialógusra építő” civilizációt, ahol az Isten nem elvont eszmény, avagy az olümposziak közül valamely tulajdonság puszta megszemélyesítője, hanem egyetlen, aki folytonos „dialógusban” áll az egyes emberrel: értékrendje, tanítása ismert, ám az ember szabad akaratán múlik, hogy követi-e azt, avagy letér a törvény útjáról. S ugyanígy: az értékek és elvárások rendszerében az egyes ember a másikat nem „az”-nak tekinti, hanem „te”-nek, vagyis társnak és partnernek, akivel szemben kötelezettségeink vannak, s akit – miként majd Kant fogalmaz – sosem tekinthetünk eszköznek csak célnak. Ez a hagyomány teremtette meg azt az európai embert, aki szabadságára büszke (a Biblia szövege szerint az Úr a törvényadást megelőzően azt mondja a népnek, hogy „kivezettek benneteket a szolgaság házából, Egyiptomból”, vagyis szabaddá tettek benneteket) s méltán büszke a szabadságára, hiszen csak és kizárólag szabad ember tud értelmes módon viszonyulni a törvényekhez és elvárásokhoz.: a rabszolga avagy a diktatúrákban élő ember nem viszonyul a törvényekhez, csupán elszenvedti azokat.

Európa sokszínűségét a nyelvi, etnikai, nemzeti és vallási különbözőségek jelentik, ám ez a sokféleség nem osztja meg Európát, inkább gazdagítja. Aligha véletlen, hogy Európa hosszú évszázadok óta befogadó kontinens: menedéket ad, s otthont az arra rászorulóknak, munkát és

lehetőséget a nélkülözőknek, megértést és szolidaritást az üldözötteknek. Ez a nyitott és befogadói magatartás tette Európát azzá, ami: a vallási és lelkiismereti szabadság, az ideológiai és szellemi sokszínűség, a tolerancia és nyitottság, valamint a kritikai és önkritikai attitűd kontinensévé. Európa nem engedhet az állam és egyház elválasztásának gyakorlatából, nem engedhet a sajtó- és szólásszabadság alapjából, a faji, nemi és nemzeti alapokon történő differenciálás elutasításából, a törvény előtti egyenlőség követelményéből, az eszmék és ideológiák szabad áramlásának praxisából, az emberi jogok messzemenő tiszteletben tartásából. Máskülönben Európa lényege, a sokszínűség és nyitottság veszne el, s kerülne egy-egy vallás, ideológia vagy eszmerendszer monopol helyzetbe, elnyomva és ellehetetlenítve a az összes többi tőle eltérőt. Márpedig az európai értékrenddel és hagyománnyal ellentétes fundamentalizmus törekszik egy-egy eszmeiség, vallási vagy politikai szándék és irányultság általános normatívává emelt kizárólagos erejű, kötelező elfogadtatására.

De ugyanígy, élvezzük Európa nyelvi tarkaságát! A toleranciára való nevelés fontos pillanata, egyúttal a gyermekpszichológia kedvelt területe az, amikor a nyelveket tanulni kezdő kisgyerek megérti azt, hogy az idegen nyelven szóló ember beszéde nem artikulálatlan üvöltés, hanem egy másik nyelven, s egy másik kultúrába ágyazódva ugyanazokat az emberi érzéseket és gondolatokat kifejező tagolt emberi beszéd. A szépirodalmi művek fordítása (s ebben a magyar kultúrának hallatlan érdemei vannak, minthogy hagyományosan a legkiválóbb írók, költők fordították és fordítják le a külföldi szépirodalmat) éppen azt az élményt eredményezheti, hogy a nyelvek eltérőségükben is végső soron „kiegészítik” egymást: van, amit az egyik nyelven sokkal pontosabban és egzaktabban tudok kifejezni, mint egy másikon és megfordítva. A nyelvi sokféleségnek köszönhető például az, hogy vannak nyelvek, amelyek a hangsúlyos vagy az időmértékes verselésre alkalmasabbak, s vannak – így a magyar nyelv – amely mindkettőre. A lényeg azonban az, hogy a nyelveket ne pusztán önmagukban, hanem egy-egy kultúra sajátos szóképeinek, hasonlatainak, metaforáinak, avagy szólásainak és közmondásainak hordozóiként szemléljük.

Mélyen jellemző, hogy Európa volt az a kontinens, amely felfedezte a többi földrészt, s nem fordítva. A felfedezés aktusa részben az érdeklődő, a kíváncsi, a világra nyitott ember tevékenysége, részben azonban a kereskedelmi, a gazdasági és a piaci érdekekből fakadó racionális igény és szükségszerűség.

Mindenesetre sokat elmond, hogy az Európán kívüli világ megismerése épp az európai gondolkodók legjobbait vezette el azokhoz a gondolatokhoz (főként a felvilágosodástól kezdődően), amelyek a sokszor megfeneklő európai társadalomnak és kultúrának az Európán kívüli társadalmak értékrendjében, gondolkodásában vagy művészetében való

megmerítkezésben látták és láttatták a megújulás és felfrissülés kizárólagos lehetőségét.. A „bon sauvage” (jó vadember) jellegzetes felvilágosodás-korabeli figurája, Montesquieu Perzsa levelek c. művének hősei, avagy a magyar Bessenyei Tariménese ezt a „civilizáción” kívüli, ámde valójában az európai ember számára példát adó „civilizált” ember típusát jeleníti meg.

A romantika elveszett illúzióinak csalódott nemzedéke szintén Európán kívül kereste a megtisztulás lehetőségét: Delacroix algériai témájú képei, Puskin Keletre irányuló érdeklődése, a magyar őshaza-kutatás Ázsiára koncentráló jellege, avagy a késő-romantika zenei témaválasztása, Dvořák „néger” (F-dúr) vonósnégyese, avagy a IX. (e-moll – Új világ) szimfóniájának zenei motívumkincse mind-mind ugyanabból a gondolatból és szándékból fakadt: a „kinti” világ fontosságának és elengedhetetlenségének tudatából.

Aligha véletlen, hogy a XIX. század végi – XX. század eleji nagy művészeti és gondolkodói megújulás, az ún. avantgarde minden tekintetben felfedezi és saját megújulásának folyamatába beépíti a távoli kontinensek képi, zenei és formai világát. Elég, ha a szecesszió távol-keleti ornamentikájára, a kubizmusra, azaz az afrikai népek faragott szobrai megidézõ irányzatára, a vadak és az expresszionizmus tarka, leginkább az afrikai és a dél-amerikai népművészet színvilágát felelevenítő univerzumára, avagy a XX. századi komolyzenére és jazzre gondolunk, amely főként afrikai ritmusokat és zenei elemeket emelt át, vagy akár a későbbi beat zenére, amelynek holdudvarában kifejezetten divattá vált az indiai népzene és a szitár hangzásvilágának tanulmányozása és felhasználása (lásd pl. Beatles, Georges Harrison). Evidencia, hogy Európa önnön gazdagságát részben saját sokszínűségéből, részben a mindenkori befogadói nyitottságából és másokra érzékeny habitusából nyerte el. Talán egész Európa szimbóluma lehetne a bibliai Babel tornyáról szóló elbeszélés, amely a nyelvek sokféleségének eredetét volt hivatva elbeszélni, s amely – az Isten elleni lázadás bűnös tettetét elítélve ugyan – a sokféleség eredetét igyekezett aitiológiai módon megválaszolni.

Ha a sokféle identitást megkérdőjelezzük, Európa lényegét vonjuk kétségbe. Azt, amely a tanulva saját történelmi katasztrófaiból tarka sokféleségében is képes volt azonos civilizációt, azonos értékrendet, az emberi méltóság azonos felfogását megteremteni.